

Marek Parchem

"From Cyrus to Alexander: a history of the Persian Empire", Pierre Briant, Winona Lake 2002 : [recenzja]

Collectanea Theologica 74/3, 201-205

2004

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Pierre BRIANT, *From Cyrus to Alexander: A History of the Persian Empire*, tłum. Peter T. Daniels, Winona Lake, Ind., Eisenbrauns 2002, ss. XX+1196.

Monumentalne dzieło, którego autorem jest P. Briant, ukazujące się obecnie w tłumaczeniu na język angielski, jest uaktualnioną wersją francuskiego oryginału (*Histoire de l'empire perse: de Cyrus à Alexandre*, Fayard Paris 1996). Otwiera ją *Spis ilustracji* (ss. XI-XIV), *Przedmowa do wydania w języku angielskim* (ss. XV-XVIII), *Przedmowa tłumacza* (ss. XIX-XX) i *Wprowadzenie* (ss. 1-10).

Na początku należy zwrócić uwagę na to, że dzieło P. Brianta poświęcone historii imperium perskiego jest przeznaczone nie tylko dla zainteresowanych tym okresem dziejów historyków, ale również jest pierwszorzędym źródłem informacji dla biblistów, ponieważ jest doskonałym i obecnie najszerszym opracowaniem tego okresu historii powszechnej, który przecież ściśle łączy się z dziejami Izraela w czasie perskiego panowania dynastii Achemenidów. Dotychczasowe opracowania bazowały w mniejszym lub większym stopniu na pracy A. T. Olmsteada, *History of the Persian Empire*, Chicago 1948 (dzieło to ukazało się również po polsku: *Dzieje imperium perskiego*, tłum. K. Wolicki, Warszawa 1974). Można tu wymienić m.in. następujące prace: J. M. Cook, *The Persian Empire*, London 1983, która zawiera bardzo użyteczny, ale ogólny przegląd; R. N. Frye, *The History of Ancient Iran*, Handbuch der Altertumswissenschaft 3/7, München 1984, omawiająca dzieje tego regionu od prehistorii do dynastii Sassanidów; E. M. Yamauchi, *Persia and the Bible*, Grand Rapids 1990, która jest raczej zdominowana przez Herodota, na którym opiera się autor i, niestety, nie zawsze tytuł jest adekwatny do zawartości opracowania; M. A. Dandamaev, *A Political History of the Achaemenid Empire*, Leiden 1989.

W kontekście wyżej wymienionych monografii, solidne i wszechstronne opracowanie dziejów imperium Achemenidów jest bardzo pożądane, a dzieło P. Brianta takie właśnie jest. Autor poświęca szczegółową uwagę wszystkim aspektom trwającego ponad dwa wieki panowania Persów. Polityczna historia, która w tradycyjnych opracowaniach jest dominująca, tu zostaje wzbogacona takimi aspektami życia, jak sfera socjalna, ekonomiczna, administracyjna, kulturalna, ideologiczna i religijna. Można powiedzieć, że żaden z aspektów życia perskiego imperium nie został pominięty lub potraktowany marginalnie.

Książka jest opracowana według klucza chronologicznego, przedstawia kolejne etapy rządów poszczególnych władców pochodzących z dynastii Achemenidów. Omawiane są wszystkie aspekty życia socjalno-ekonomicznego, administracyjne-

go, kulturalnego i politycznego. To sprawia, że wiele tematów jest omawianych w więcej niż jednym miejscu. Jest to bardzo korzystne, ponieważ czytelnik może równocześnie śledzić rozwój pewnych idei i ich aplikacji do życia. Odnosi się to zwłaszcza do doskonalenia metod organizacji i administrowania tak wielkim imperium, ale daje również wyczerpujący obraz aspektów ideologicznych obecnych w polityce panujących oraz w religii.

Całość pracy jest podzielona na sześć części. Poprzedza je omówienie zagadnień związanych z historią Persów przed powstaniem imperium, które ma charakter krótkiego wprowadzenia (ss. 13-28). Autor zajmuje się m.in. początkami dynastii Achemenidów i legendami związanymi z założycielem dynastii, omawia kwestie związane z królami Anszanu oraz głównymi miejscowościami: Anszan, Ekbatana, Babilon i Suza, aby w konkluzji przejść do krótkiej charakterystyki „okresu przejściowego” od Medów do Persów.

Część pierwsza (ss. 31-161) jest podzielona na cztery rozdziały i zatytułowana *Budowniczo imperium: od Cyrusa do Dariusza*. Autor omawia powstanie imperium dzięki podbojom i przyłączaniu kolejnych terytoriów zapoczątkowanym przez Cyrusa (ok. 559-530 przed Chr.) i Kambyzesa (530-522 przed Chr.), aż po ekspansję i reorganizację państwa dokonaną przez Dariusza I (522-486 przed Chr.). W pierwszym rozdziale tej części P. Briant omawia zagadnienia polityczno-militarne, wspólne działania medyjsko-perskie, pokonanie Astjagesa i upadek Ekbatany (553-550 przed Chr.), pokonanie Krezusa, zajęcie Babilonu (539 przed Chr.) i kampanie wojenne Kambyzesa w Egipcie (525-522 przed Chr.). W następnym porusza zagadnienia socjalno-ekonomiczne, administracyjne oraz ideologiczne, m.in. źródła do badań nad dziejami pierwszych władców imperium, podział administracyjny na satrapie, system ściągania różnego rodzaju świadczeń na rzecz państwa, relacje między Persami a podbitymi ludami, miejscowości, skąd sprawowana była władza, wreszcie zajmuje się sprawami ideologiczno-religijnymi, wśród nich kwestią autorytetu władzy i religii w państwie. Tematem trzeciego rozdziału są zagadnienia związane z pierwszymi kłopotami, secesją, a następnie odbudowaniem imperium po objęciu władzy przez Dariusza I (522 przed Chr.). Ostatni, piąty rozdział tej części poświęcony jest omówieniu podbojów Dariusza I (520-486), ze szczególnym naciskiem na ekspansję terytorialną, jońską rewoltę (500-493 przed Chr.) oraz zasięg terytorialny od Tracji po Memfis w Egipcie.

Część druga (ss. 165-354) nosi tytuł *Wielki król*, i jest szczególnie interesująca ze względu na poruszane w niej zagadnienia ideologii mocarstwowej w imperium oraz kwestii religijnych. W pierwszym rozdziale tej części P. Briant omawia szczególną pozycję władcy, którą zyskał on w imperium dzięki stworzonej ideologii supermocarstwa rządzonego przez króla sprawującego władzę z woli Ahura Mazdy. Autor rozpatruje takie kwestie, jak autorytet i majestat króla, obraz władcy jako

wojownika oraz przedstawianie panującego jako pośrednika między bogiem a ludźmi. W następnym rozdziale omawia stosunki panujące na dworze królewskim, klasy ludzi i ich życie, np. eunuchowie czy królewski harem, poświęca też uwagę sprawie codziennych zwyczajów, królewskich łowów czy wystawności życia dworu. Ostatni, trzeci rozdział tej części przedstawia ludzi, którzy byli bezpośrednio związani z osobą króla i należeli do jego najbliższego otoczenia. Na szczególną uwagę zasługuje tu istniejąca na królewskim dworze hierarchia oraz szczegółowe omówienie perskiej arystokracji jako elity społeczeństwa, mającej udział w sprawowaniu władzy.

Część trzecia (ss. 357-511) została zatytułowana *Terytoria, komunikacja i ekonomia*. Autor omawia tu takie zagadnienia, jak sieć dróg, kontrola całego terytorium państwa, linie komunikacyjne i handlowe, podział administracyjny na satrapie, system świadczeń podatkowych, dary, metody ściągania danin. W kolejnych rozdziałach zostają poruszone kwestie ekonomiczne związane z organizacją produkcji, zwłaszcza rolniczej. Ostatni rozdział omawia relację istniejącą między centralną władzą króla a poszczególnymi ziemiami i państwami wchodzącymi w skład imperium: Egiptem, Babilonią, Jerozolimą, Azją Mniejszą. Interesujące jest zwrócenie uwagi na politykę przesiedleń i deportacji ludności.

Część czwarta (ss. 515-690) nosi tytuł *Od Kserksesa do Dariusza III: imperium w nieladzie*. Rozdział pierwszy jest poświęcony panowaniu Kserksesa (486-465 przed Chr.) oraz narastającym problemem utrzymania jedności w imperium, zwłaszcza w obliczu kłopotów w zachodniej części państwa, w Azji Mniejszej oraz buntu Ateńczyków (478-466 przed Chr.). Następnie autor omawia okres panowania Artakserksesa I (465-425/424 przed Chr.) oraz Dariusza II (425/424-405/404 przed Chr.), powstanie w Egipcie (464-454 przed Chr.), problemy na zachodniej granicy, kwestie związane z powrotem Ezdrasza i Nehemiasza do Jerozolimy. Ostatni rozdział jest poświęcony panowaniu Artakserksesa II (405/404-359/358 przed Chr.) oraz Artakserksesa III (359/358-338), gdzie na szczególną uwagę zasługuje omówienie kwestii związanych z polityczną strategią prowadzoną przez Artakserksesa II oraz wojnami prowadzonymi przez Artakserksesa III (351-338 przed Chr.).

Część piąta (ss. 693-813), to *Imperium Achemenidów w czwartym stuleciu i imperium Dariusza III*. Rozdział pierwszy tej części zajmuje się szczegółową analizą wzajemnych relacji, istniejących między poszczególnymi ludami, ziemiami i satrapiami, wchodzącymi w skład imperium. Natomiast następny rozdział omawia działanie rozbudowanego aparatu władzy centralnej, a w tym m.in. pozycję króla w scentralizowanym państwie, rolę arystokracji perskiej, armię i skarb państwa.

Część ostatnia, szósta (ss. 817-871), nosi tytuł *Upadek imperium* i jest poświęcona ostatniemu okresowi istnienia imperium perskiego (336-330 przed Chr.). P. Briant

analizuje upadek imperium nie jak to zwykle jest przedstawiane z perspektywy greckiej, jako kolejne fazy zwycięskiego podboju prowadzonego przez Aleksandra, ale z perspektywy perskiej, omawia wojny prowadzone przez Dariusza III przeciwko Aleksandrowi Macedońskiemu oraz postawę elit imperium w obliczu najeźdźcy. Chronologiczne opracowanie dziejów państwa perskiego kończy się opisem śmierci ostatniego władcy z dynastii Achemenidów, Dariusza III (lato 330 przed Chr.), który zginął zamordowany przez satrapę Baktrii, Bessosa.

Omówienie poszczególnych etapów dziejów imperium perskiego jest opatrzone bardzo cennymi *Notami odnośnie prac badawczych* do poszczególnych rozdziałów (ss. 877-1050). Jest to nie tylko przeniesienie przypisów, których nie ma w samym tekście na koniec książki, ale odniesienia te zawierają również omówienie źródeł do każdego etapu historii z wyszczególnieniem wszystkich problemów, jakie związane są z ich interpretacją, jak również przedstawieniem różnych opinii i rozwiązań na dany temat. Monografię kończy *Lista skrótów* (ss. 1053-1058), obszerna *Bibliografia* (ss. 1059-1124) oraz indeksy: *Źródeł* (ss. 1125-1148), *Imion własnych* (ss. 1149-1160), *Imion boskich* (ss. 1161-1162), *Nazw geograficznych* (ss. 1162-1173), *Starożytnych słów* (ss. 1173-1179) oraz *Tematyczny* (ss. 1180-1196).

Jednym z najważniejszych atutów dzieła P. Brianta jest szczególne uwrażliwienie na krytyczne korzystanie z wszelkiego rodzaju źródeł. Odnosi się to zwłaszcza do bardzo ostrożnego i krytycznego spojrzenia na źródła greckie, które często są bardzo tendencyjne w przedstawianiu faktów. Większość z autorów greckich pisała dzieła, aby uwiecznić w nich bohaterstwo Greków, przedstawiane na tle wojen z Persami. Taka tendencja była najbardziej widoczna w Atenach (V-IV w. przed Chr.), gdzie przedstawiano Greków jako zwycięzców nad „barbarzyńcami z Azji”. Można tu wymienić wielu greckich autorów, którzy ukazywali bardzo niekompletny i jednostronny punkt widzenia dziejów Persji, np. Diodorus, Ktezjasz, Tukidydes, Polibiusz, Ksenofont. Prawdopodobnie głównym „winowajcą” takiego przedstawiania Achemenidów jest Ktezjasz (jego dzieło zaginęło, a fragmenty *Persica* zachowały się u Focjusza), który przebywając kilkanaście lat na dworze Artakserksesa II lubował się w opisywaniu różnego rodzaju zdradzieckich machinacji książąt czy intryg, knutych przez dworskich eunuchów. Wyjątkiem jest tutaj Herodot, który w miarę obiektywnie, bez okazywania Persom wrogości czy pogardy, przedstawiał ich dzieje, za co zresztą został przez Plutarcha nazwany „przyjacielem barbarzyńców”.

Jak stwierdza we *Wprowadzeniu* P. Briant (s. 5), jedną ze szczególnych cech historii dynastii Achemenidów jest fakt, że jej władcy nie pozostawili po sobie żadnych pisanych świadectw własnych dziejów w sensie literatury „narracyjnej”. W odróżnieniu od władców asyryjskich, Achemenidzi nie zostawili po sobie żadnych roczników, które sławiłyby ich dokonania, nie zachowały się żadne kroniki

dworskie ani literatura tego typu. Istnieją wzmianki o archiwach królewskich, o których wspomina np. Diodorus, Ktezjasz czy Ezd 6,1-2, ale mają one charakter wyłącznie administracyjny. Niezwykle cennymi źródłami do poznania dziejów imperium perskiego są królewskie inskrypcje (można chociażby wspomnieć te najbardziej znane z Behistun czy Naqsh-e Rostam), w których przekazany został obraz króla mającego władzę, cieszącego się wieloma cnotami i zasługami. Są one również źródłem poznania religii Persów, jako że często są świadectwem składania hołdu najwyższemu i wszechmocnemu bóstwu: Ahura Mazdzie. Jak są one ważne, może świadczyć przykład jednej z takich królewskich inskrypcji, odkrytej w 1973 r., dzięki której dowiadujemy się o istnieniu Artakserksesa IV (338-336 przed Chr.), o którym właściwie nic nie wiadomo poza jego imieniem (Arses) przekazanym przez greckie źródła. Jednakże, jak przypomina autor (s. 8), bardzo cenne są również archiwa, które mają charakter administracyjny, ponieważ dają one obraz funkcjonowania państwa, a zwłaszcza jego administrowania, co zresztą budziło u potomnych podziw. Chodzi przede wszystkim o wielką liczbę glinianych tabliczek odkrytych w Persepolis, zapisanych w języku elamickim i częściowo perskim, jak również o aramejskie dokumenty z Egiptu oraz zachowaną korespondencję władców perskich z poszczególnymi satrapami. Inny charakter, ale również niezwykle cenny w poznawaniu dziejów imperium perskiego, mają świadectwa pochodzące z innych dziedzin, takich jak archeologia, ikonografia czy numizmatyka. Należy przy tym wspomnieć, że P. Briant w pełni korzysta z tych źródeł, a jego dzieło jest bardzo bogate również w świadectwa ikonograficzne, co jeszcze bardziej podnosi jego rangę.

Podsumowując, monumentalne dzieło P. Brianta jest wspaniałym przedstawieniem historii imperium perskiego, które nie ma sobie równych w tej dziedzinie wiedzy. Liczne odniesienia do tekstów źródłowych, jak również bardzo bogate ilustrowanie faktów historycznych potwierdzeniami pochodzącymi z najnowszych zdobyczy archeologii i ikonografii, pozwala czytelnikowi iść śladami autora, który jako prawdziwy historyk, wykorzystujący wszystkie dostępne środki i pomoce, pomaga mu zrozumieć, jak powstawało, rozwijało się i wreszcie znikło z areny dziejowej świata to jedyne w swoim rodzaju imperium, które w przyszłości znajdzie swoich naśladowców, chociażby w imperium Aleksandra Macedońskiego, rzymskim czy innych, powstających w bliższych nam już czasach. Dzieło to jest skierowane nie tylko do specjalistów zajmujących się tą dziedziną wiedzy, ale jest ze wszech miar godne polecenia wszystkim biblistom, dla których może stać się doskonałym źródłem poznania czasów perskich, tak przecież ważnych dla historii biblijnej, godne jest też polecenia wszystkim zainteresowanym historią Bliskiego Wschodu.

ks. Marek Parchem, Rzym